

VAN ANTHROPOGEOGRAFIE TOT SOCIOGRAFIE *)

DOOR

H. N. TER VEEN

De aardrijkskunde behoort tot de oudste wetenschappen, waarvan de geschiedenis reikt tot in de Klassieke Oudheid; maar tot op den huidigen dag wordt zij vervolgd door het noodlot, dat men voortdurend strijd voert over haar arbeidsveld, grenzen en methoden, ja, dat men zelfs twijfel uitspreekt omtrent haar bestaansrecht als wetenschap¹⁾.

De aardrijkskunde beschrijft verschijnselen en eigenschappen van de aardoppervlakte en haar bewoners, plaatselijk gerangschikt, en verklaart zoowel het samengaan als de wisselwerking dier eigenschappen en verschijnselen²⁾.

Binnen deze omschrijving is echter ruimte voor velerlei opvattingen en vragen. Wat toch dient beschreven te worden en verklaard? Vooral bij wetenschappen als de onze, waarin de beschrijving een zoo belangrijke plaats inneemt, is het noodig, zich door een bepaald beginsel te laten leiden, wanneer men het oog richt op den rijken overvloed der verschijnselen, omdat anders de beschrijving licht ontaardt in het verzamelen van „Merkwürdigkeiten”, waarvan de intellectueele waarde geen hoogere is dan nieuwsgierigheidsbevrediging.

Het beschrijvende karakter der geografie omsluit geen enkele beperkende gedachte omtrent de keuze der stof. Hettner zegt dan ook nadrukkelijk, dat men zich daarbij niet te beperken heeft tot eenig gebied uit het rijk der natuur of van den geest: men richt het oog op de geheele rijke werkelijkheid, zooals die zich op de aardoppervlakte voordoet³⁾. Maar als men deze aanwijzing volgde, zou de geograaf zooveel te beschrijven hebben, dat er voor geen andere

*) Openbare les gehouden bij de aanvaarding van het lectoraat in de Landbeschrijving en de Sociale en Economische Aardrijkskunde aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam.

¹⁾ Geistbeck: Grundlagen der geographischen Kritik, blz. 9.

²⁾ Von Richthofen, blz. 27; Hettner: Das Wesen und die Methoden der G., blz. 552; Hettner: Die Einheit der G., blz. 20; De Martonne, I, blz. 24; Dove, blz. 2; Boerman, blz. 4.

³⁾ Hettner: Das Wesen und die Methoden der G., blz. 553.

wetenschap nog iets te beschrijven overbleef, behalve dan misschien voor de astronomie. Von Richthofen, preciseerend, wenscht beschreven te zien de aardkorst, het water, den dampkring, de planten- en dierenwereld en ook den mensch. Ziehier dus de anorganische en organische wereld te zamen in één beschrijving vereenigd.

Maar beschrijving alleen, hoe belangrijk ook, is slechts deel van elke wetenschappelijke taak; deze vindt haar voltooiing in het opsporen der oorzakelijkheid en der wederkeerigheid van de betrekkingen tusschen de beschreven verschijnselen. Daartoe dienen deze te worden geclassificeerd, teneinde het vergelijken, het zoeken van regelmatigheden en ten slotte van causaliteit te vergemakkelijken. Elke beschrijving mag haar stof ontleenen aan verschillende wetenschappen. De aardrijkskunde maakt van deze „hulp”wetenschappen gebruik om den lokalen toestand en de individualiseering van een bepaald gebied te schetsen; doch eerst de verklaring adelt dezen arbeid tot zelfstandige wetenschap. Zoo ook hebben alle geografen van beteekenis het begrepen.

De vraag naar de verklaring der beschreven verschijnselen en hun wisselwerking heeft steeds in het middelpunt van de aandacht der geografen gestaan. De beantwoording daarvan leverde den maatstaf tot beperking, dien wij in de beschrijving niet vonden; zij was tevens oorzaak van den strijd, waarop in den aanvang gewezen werd. Leest men evenwel in betrekking hiermede de taakaanwijzing, zooals deze reeds gegeven werd, dan zou daaruit nauwelijks één beperking voortvloeien. Immers het onderling verband der beschreven eigenschappen en verschijnselen blijkt eerst na het onderzoek en zou dus weinig aanleiding tot beperking kunnen geven, indien het niet de bedoeling was, zich te bepalen tot die verschijnselen, welke samenhangen met, in sterke mate afhankelijk zijn van het physisch-geografisch milieu. Duidelijk blijkt dit weer bij Von Richthofen, den vader der moderne geografie ¹⁾: „die Geographie beachtet die in der Natur gegebenen Dinge und Erscheinungen, insoweit sie eine erkennbare Beziehung zur Erdoberfläche haben ²⁾”. En van de jongeren schrijft Brunhes kort en bondig, dat de geografie behoort te zijn „une description *explicative* de la surface du globe” ³⁾. In dezen gedachtengang is het physisch-geografisch milieu, de natuur dus, uitgangspunt van beschouwing en daardoor weer van beschrijving; slechts dat, wat samenhangt met de natuur van de aardoppervlakte, behoort in de aardrijkskunde te worden beschreven en verklaard; voor de overige verschijnselen is daar geen plaats. „Aus der Erdoberfläche an sich müssen sich die leitenden Gesichtspunkte ergeben” ⁴⁾.

¹⁾ Paul Wagner, blz. 7.

²⁾ Von Richthofen, blz. 27.

³⁾ La Géographie humaine, II, blz. 913.

⁴⁾ Von Richthofen, blz. 20.

Er zij hier in het bijzonder op gewezen, dat naast plant en dier ook de mensch valt in de aandachtssfeer der geografie, welke hierbij, zooals uit het voorgaande logisch volgt, haar taak dus beperkt heeft tot het opsporen van den wederkeerigen invloed tusschen mensch en natuur. Von Richthofen acht dit het grootste en belangrijkste geografische probleem ¹⁾ en geeft daarmede aan de anthropogeografie, waaraan deze taak is opgedragen, een eereplaats onder de geografische wetenschappen.

Nu de aardrijkskunde in zoo sterke mate physisch georiënteerd blijkt, zou men geneigd zijn te verwachten, dat zij den mensch in de eerste plaats als physisch wezen zou beschouwen, doch niets is minder waar. De anthropogeografie — en hierin is de naam misleidend — heeft zich weinig bezig gehouden met het onderzoek van den milieu-invloed op het fysiek der individuen, maar heeft zich steeds in het bijzonder toegelegd op de bestudeering van de sociale groepen en wel in het bijzonder van de volken. Hierop zij uw aandacht nadrukkelijk gevestigd.

Het lijdt geen twijfel, dat allen, die zich thuis weten in sociale wetenschappen, in deze beperktheid van de taak der anthropogeografie een onoverkomelijke hindernis zien om het maatschappelijk leven der volkeren in zijn volheid te leeren kennen en begrijpen. Wie zich voorneemt, uitsluitend de groepsverschijnselen te beschrijven, voor zooverre deze in verband staan met het physisch-geografisch milieu, zal zich in de beschrijving zulke beperkingen moeten opleggen, dat men zich slechts een zeer onvolledig beeld van de beschreven groep zal kunnen vormen. En deze onvolledigheid zal nog grooter worden, naarmate het beschreven volk of de groepen, waaruit dit is samengesteld, op een hooger trap van beschaving staat, omdat, in den regel althans, die meerdere cultuur ten gevolge heeft, dat de mensch zich in toenemende mate vrij maakt van den dwingenden invloed der locale natuur. Daardoor hebben de uitkomsten van het anthropogeografisch onderzoek voor de kennis der cultuurvolkeren slechts geringe en steeds minder wordende waarde.

In de eerste helft der vorige eeuw zag men dit anders; toen meende men, dat aan het physisch milieu een overheerschende invloed mocht worden toegekend op de ontwikkeling van het sociale. Nieuw was die gedachte niet. Reeds Hippokrates geloofde, dat 's menschen lichamelijke en geestelijke eigenschappen afhankelijk waren van het klimaat ²⁾. Maar in het begin der 19e eeuw werd deze gedachte nieuw leven ingeblazen, toen men, gewapend met nieuwe en nauwkeurige meetinstrumenten, kon aantoonen, hoe het leven op aarde onmiddellijk afhankelijk was van geografische factoren. Alexander von Humboldt had dit op exacte wijze bewezen voor de plantenwereld; het

¹⁾ Aufgaben und Methoden, blz. 24 en 37.

²⁾ Hugo Berger, blz. 123.

leek rationeel, deze afhankelijkheid nu ook te aanvaarden voor den mensch¹⁾. Het is trouwens Von Humboldt zelf, die daarop wijst²⁾.

Geen enkele wetenschap ontkomt aan de algemeene wetenschappelijke sfeer van haar tijd; dit geldt ook voor de geografie. De eerste helft der 19e eeuw is, als men let op de geschiedenis der wetenschap, gekenmerkt door twee bijzonderheden: den bloei der natuurwetenschappen en een wijsgeerige opvatting, die in den loop van de geschiedenis der menschheid dezelfde strenge wetten meende te bespeuren, welke golden voor het rijk der levenlooze natuur. Positivisten trachtten de regelmatigheden in het historisch gebeuren vast te stellen, waarbij als vanzelfsprekend werd aangenomen, dat deze den aard van natuurwetenschappelijke wetten hadden³⁾. Deze gedachtengang, anthropogeografisch opgevat, legde een schakel tusschen natuur en mensch, werkte bevruchtend op de onderstelling, dat ook het maatschappelijk leven van zijn natuurlijke omgeving afhankelijk zou zijn.

De hypothese der „Naturbedingtheit” had in het bijzonder voor den geograaf groote aantrekkelijkheid, omdat hij zich zoowel met de natuur als met den mensch bezighield en daarbij, krachtens zijn wetenschappelijken plicht, naar causaliteit speurde. Hoeveel eenvoudiger werd zijn beschrijvende taak, nu hij, uitgaande van het geografisch milieu en opklimmende tot de sociale verschijnselen, de lijn in handen meende te hebben, die van de oorzaak der verschijnselen leidde tot de verschijnselen zelve. Deze opvatting vereenigde de studie van natuur en mensch in een logisch systeem, verzoende de tegenstelling tusschen natuur- en geesteswetenschappen, stempelde de studie van het geografisch milieu tot een stevige, materieele, meetbare en dus exacte basis en logischen grondslag van het geheele geografische gebouw, verschaftte aan de beschrijving een rationeelen maatstaf in de keuze der stof en leidde tot een geografisch determinisme, dat zijn aanhangers het geloof en het vertrouwen schonk, het toekomstig lot der volkeren te kunnen aanwijzen. Het was de eenzijdige geografische uitbouw van Herder's wijsbegeerte, die, den mensch beschouwende als een deel der natuur, de geschiedenis begreep als een in beweging gezette geografie van volken en tijden, of, zooals Ritter, de voorlooper der moderne geografische wetenschap, het teleologisch uitdrukte: de mensch is „Zweck der Natur”.

Deze opvatting werd een program en de beschrijving van het physisch milieu eerste plicht voor hem, die de volken der aarde wilde leeren kennen en begrijpen. De omstandigheid, dat dit milieu zich het gemakkelijkst laat beschrijven en onderzoeken met behulp van natuurwetenschappelijke methoden en dus een rustige bedding vormt

¹⁾ Oscar Peschel: blz. 783.

²⁾ Schmidt: Wirtschaftsforschung, blz. 72 en 73.

³⁾ Vierkandt: Die Ueberwindung des Positivismus, blz. 67.

voor verdere bespiegelingen, is ongetwijfeld mede oorzaak geweest van de suggestieve kracht dezer wetenschappelijke hypothese.

De arbeid harer aanhangers was minder overtuigend. Ritter's werk, hoe verdienstelijk ook, bewijst, hoezeer rhetoriek de plaats kan innemen van bewijsvoering en hoe bespiegeling het gemis aan feiten maskeert. Berner, die een belangwekkende studie publiceerde over de resultaten der anthropogeografie, moet erkennen, dat deze tot op den huidigen dag weinig anders heeft gedaan, dan vooropgezette theorieën illustreeren. „Het feitenmateriaal, dat aangevoerd wordt, speelt in den regel slechts de rol van een aanschouwelijke voorbeeldenverzameling bij de verdedigde theorieën”¹⁾.

In zekeren zin is dit te beschouwen als een natuurlijk gevolg van de geldende wetenschappelijke opvattingen. Zooals in het laboratorium enkele goed-voorbereide proeven verstrekkende conclusies rechtvaardigen, zoo achtten deze geografen een minimum van beschrijving reeds voldoende om daarop topzware conclusies te bouwen. Nu zij overtuigd waren „wetten” te zullen ontdekken, was hun belangstelling veel minder gericht op de eigenlijke beschrijving dan op de gevolgtrekkingen. Daar de voorstelling voor hen minder waarde had dan het begrip, beschouwden zij als hoofdtaak het opsporen der algemeenheid, welke zich verbijzonderlijkte in bepaalde geografische gebieden: men leed aan wetenschappelijke verziendheid. Het opmerkelijkste is zeker wel, dat daardoor juist het waarnemen, meten en vergelijken, zoo kenmerkend voor de natuurwetenschappelijke methoden, geheel op den achtergrond geraakte.

Intusschen valt in de tweede helft der 19e eeuw op te merken, dat de toenemende belangstelling voor de maatschappij en haar problemen leerde inzien, hoe talrijk de invloeden zijn, die het lot der volkeren bepalen. De jonge sociologie vestigde de aandacht op krachten, wier resultante als „historisch moment” een maatschappijken invloed uitoefent, machtiger dan het fysisch milieu. Dit opende de oogen der economen voor de rijke werkelijkheid, welke de klassieke school voorbijgezien had. Riep het ook bij de geografen het bewustzijn wakker, dat men, door zich te beperken tot het onderzoek van de verhouding van den mensch tot het geografisch milieu, de volkeren niet ten volle in hun maatschappelijk leven leerde kennen en begrijpen?

Bij sommigen wel. Oskar Peschel, de voorlooper der jongeren, had reeds gewaarschuwd tegen Ritter's overschatting van het fysisch milieu en er op gewezen, dat in de eerste plaats dient te worden gelet op de activiteit van den mensch. Maar had men deze aanwijzingen gevolgd, dan zou de eenheid tusschen volk en bodem, zooals Ritter en vooral zijn leerlingen die zagen, verbroken zijn. Voor hen waren de sociale verschijnselen in het volksleven niet anders te begrijpen dan uit

¹⁾ Berner: De invloed van de natuur op den mensch, blz. 321.

het geografisch milieu, dat geen omlijsting doch oorsprong was van den loop der historie. Voor hen had de anthropogeografie de schoone taak, het heden te verklaren en de toekomst uit te stippelen. De jongere generatie zou, als zij naar Peschel's waarschuwing geluisterd en haar tijd verstaan had, lager hebben moeten grijpen.

Wel doet Ratzel, dien men als den typischen vertegenwoordiger van de anthropogeografie uit de tweede helft der 19e eeuw kan beschouwen, een poging om de grenzen van die wetenschap opnieuw uit te zetten, maar men kan niet zeggen, dat hij dat gebied beperkter ziet. De anthropogeografie zal de door den mensch bewoonde gebieden beschrijven en in kaart brengen; ze zal de bewegingen der menschen in hun afhankelijkheid van den bodem verklaren; ze zal den invloed bepalen, welke het physisch milieu uitoefent op lichaam en geest van den enkeling en daardoor van heel het volk¹⁾. Men kan zich bij het lezen van deze taak noch ook bij de bestudeering van zijn werken onttrekken aan den indruk, dat het weinig tot hem is doorgedrongen, hoezeer de anthropogeografie tot op zijn tijd in haar taak tekort geschoten was. Het is alsof Ritter's geest vaardig wordt over Ratzel, als deze spreekt van de „Naturbedingtheit des Völkerlebens”. Ritter schreef eenmaal over „Der an die Landesnatur gefesselte Staat”²⁾, terwijl Ratzel de politieke aardrijkskunde aanduidt als „Die Lehre von den natürlichen Grundlagen des Staates”. Ook hij ziet den mensch vooral als deel der natuur „als erdgebundenes Wesen”³⁾. Wie zonder onderzoek spreekt over „der abstrakte Monotheismus des kahlen braunen Westasiens”⁴⁾ behoort wel tot de meest dogmatische bodem-deterministen.

Het moet met leedwezen worden erkend, dat de tegenwoordige geografie, voor zooverre zij zich met anthropogeografische vraagstukken bezighoudt, weinig wetenschappelijker beoefend wordt en dat de veroordeelde methoden ook heden ten dage nog de anthropogeografie beheerschen. Zeker erkent zij den grooten invloed van andere dan zuiver geografische factoren op de sociale verhoudingen, maar de geograaf dient zich, volgens haar, te beperken tot de studie van den physisch-geografischen invloed: hij ga uit van de oppervlakte der aarde en onderzoekte slechts die sociale verschijnselen, welke daarmede nauw samenhangen. Wie anders arbeidt, is geen geograaf. Wie, om de volkeren te leeren kennen of de sociale groepen waaruit deze bestaan, begint met de beschrijving der sociale eenheden, doet wellicht verdienstelijk werk, maar plaatst zich buiten de geografische-gemeenschap, wijl oppervlakte niet begin en einde is van zijn onderzoek.

¹⁾ Ratzel: Anthropogeographie, I, blz. 49.

²⁾ Ritter: Einleitung zur allg. vergl. Geographie, blz. 9.

³⁾ Ratzel: Die Erde und das Leben, II, blz. 630.

⁴⁾ Ratzel: Anthropogeographie, I, blz. 39.

Dit exclusievé standpunt wordt ingenomen bij elk deel der geografie, dat zich met den mensch bezighoudt ¹⁾. Rühl wijst er evenwel nadrukkelijk op, hoe onjuist het is, zich bij de verklaring van het economische leven der volken te beperken tot de geografische factoren en toont aan, hoe groot b.v. de invloed zijn kan van de handelspolitiek, den godsdienst, de traditie en de techniek ²⁾.

In de geografische beperking ligt nog een ander en ernstiger gevaar. Zoolang men zich als geograaf bewust blijft op sociaal gebied slechts een beperkte verschijnselenreeks te onderzoeken, zal bescheidenheid moeten erkennen, dat een wetenschap noodzakelijk is, welke de volken als zoodanig volledig beschrijft en verklaart.

Doch door uitsluitend te letten op het physisch-geographisch milieu, ontstaat de neiging, den invloed daarvan te overschatten en daaraan ten slotte dezelfde overheerschende beteekenis toe te schrijven, als de school van Ritter eenmaal deed.

Zijn de tegenwoordige geografen aan dat gevaar ontkomen? Ik meen van niet. Zoowel in hun omschrijving van de taak der geografie als in hun eigenlijken arbeid hoort men telkens weer de stem van Ritter ³⁾. Als Brunhes beweert „l'histoire humaine plonge par toutes ses racines dans la réalité matérielle terrestre” ⁴⁾, dan vreest men het ergste voor zijn historisch-geografisch onderzoek. Die vrees blijkt niet ongegrond. In het bekende boek „La Géographie de l'Histoire”, dat hij in samenwerking met Vallaux schreef, wordt b.v. aan de hand van twee kleine onduidelijke kaartjes, waarvan het eene de regenverdeling en het andere de verspreiding der bevolking van Voor-Indië aangeeft, deze verreikende conclusie getrokken: „Dans le peuplement de l'Inde, les conditions géographiques sont souveraines. Ici les hommes se sont multipliés par suite de l'action fertilisante de l'eau et du soleil” ⁵⁾. Maar elke geograaf kan weten, dat nauwkeurige vergelijking van dergelijke kaarten zooveel afwijkingen aan het licht brengt, dat er geen sprake kan zijn van zulk een overheerschenden invloed van het physisch milieu. Men zou dit voorbeeld met tal van andere kunnen aanvullen. Als Drygalski in 1922 de zwakheid van den Duitschen nationalen wil verklaart, dan blijken „die zersplitternden Einflüsse der Landesnatur” ⁶⁾ daarvoor aansprakelijk te zijn, hoewel hij op een andere plaats erkent, den dieperen invloed van het milieu niet te kennen, veel minder de wetten daarvan.

¹⁾ Zie b.v. voor economische geografie: Dove, Einführung in die allg. Wirtschaftsgeographie, § 1 en 2.

²⁾ Rühl: Aufgaben und Stellung der Wirtschaftsgeographie, blz. 297 v.v.

³⁾ Voor den bekenden Amerikaanschen geograaf Huntington heb ik dat aangetoond in: Klimaat en Ontwikkeling. (Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aardr. Gen. 1924).

⁴⁾ Géographie humaine, I, blz. 57.

⁵⁾ Brunhes et Vallaux: La Géographie de l'Histoire, blz. 128.

⁶⁾ Drygalski: Der Einfluss der Landesnatur, blz. 22.

Maar als men zich voorneemt, den Staat „als ein Naturwesen” ¹⁾ te bestudeeren of, zooals Schlüter zich tot taak stelt, de „Naturbedingtheit im Leben der Völker” en den „Einfluss der Natur auf den Menschen” vast te stellen, dan kent hij zijn uitkomsten reeds vooruit en is bewijsvoering eigenlijk tegemoetkomen aan ongelooft. Zulke geografen laten zich slechts leiden door hun verdogmatiseerde hypothese; daarom ook maken uitzonderingen, afwijkingen van gevonden regelmatigheden, op hen zoo weinig indruk; feitelijk generaliseeren zij zonder onderzoek.

Het is in dit verband opmerkelijk, dat de medicus Hellpach, die de geschriften der anthropogeografen over den psychischen invloed van het geografisch milieu op den mensch nauwkeurig onderzocht, daaraan weinig of geen waarde kon hechten. Zijn uitkomsten bevestigen de hierboven gegeven meening, dat de geografen tot dusver aan het milieu een veel te grooten invloed hebben toegeschreven ²⁾. En Hurwicz, die, teneinde den invloed der geografische factoren op de vorming van het volkskarakter te kunnen bepalen, de voornaamste anthropogeografisch georiënteerde schrijvers raadpleegde, komt tot de slotsom, dat geen dezer meer geeft dan de beschrijving van een soort parallelisme tusschen die omgeving en het karakter ³⁾. Dit parallelisme kan evenwel hoogstens wijzen in de richting der causaliteit, verklaren doet het niets. Nu eerst begint het werk van den wetenschappelijken anthropogeograaf. Doch de meesten blijven hier staan. Is het te verwonderen, dat de zoo weinig overtuigende uitkomsten der anthropogeografie sommige sociologen er toe brengt, de geheele milieutheorie waardeloos te achten? ⁴⁾

Bracht Ratzel's school geen verbetering in de algemeene geografie, in de beschrijvende taak schoot ze eveneens tekort. Het is de groote verdienste van Hettner, daarbij tredende in het voetspoor van Von Richthofen ⁵⁾, weer het oog der geografen te hebben gericht op den meest voor de hand liggenden arbeid, de beschrijving.

Daarbij is een groot verschil met de vorige geografen op te merken. Meenden Ritter en ook Ratzel nog, dat volk en land in één beschrijving vereenigd konden worden (de staat en dus ook het volk waren immers „Naturbedingt”), Hettner aanvaardt de consequentie van de geografische gedachte, dat bestudeering van de verschijnselen en eigenschappen der aardoppervlakte haar eerste taak is. Maar dan ook moeten niet de volken doch de physisch-geografische eenheden, die men landschappen noemt, den grondslag vormen der beschrijving.

¹⁾ Supan: Leitlinien, blz. 3.

²⁾ Hellpach: Geopsychische Erscheinungen, blz. 235 v.v. Zie ook Schlüter, blz. 6.

³⁾ Die Seelen der Völker, blz. 27.

⁴⁾ Zie b.v. W. D. Wallis: Geographical Environment, blz. 703.

⁵⁾ Aufgaben und Methoden, blz. 66 v.v.

Want de aardrijkskunde is een chorologische wetenschap. Hier wordt dus voor het eerst een principieel verschil gemaakt tusschen landschap en volk, die men vroeger als één organisch geheel gedacht had.

Nadrukkelijk betreft Hettner evenwel den mensch in zijn „Landbeschrijving”. „Zur Eigenart der Länder gehören Natur und Mensch und zwar in so enger Verbindung, dass sie nicht von einander getrennt werden können”¹⁾). De landbeschrijving zal daarbij echter haar eigenlijke wetenschappelijke taak, de verklaring der verschijnselen in hun oorzaak en wisselwerking, niet vergeten; met betrekking tot den mensch zal deze bestaan in het onderzoek naar den wederkeerigen invloed van het physisch milieu en de cultuur, dus zich wederom beperken tot anthropogeografischen arbeid.

De groote invloed, dien Hettner's opvattingen ook tegenwoordig nog in geografische kringen uitoefenen, is m.i. niet zoozeer te danken aan de oorspronkelijkheid zijner gedachten, als wel aan de gelukkige vereeniging van denkbeelden, door vroegere methodologische geografen uitgesproken. Door de beschrijving als eerste geografische plicht vooraan te plaatsen, wordt de naar regelmatigheden speurende geest weer gedwongen, zijn aandacht allereerst te vestigen op de werkelijkheid, en dat is de eenige wijze om het verderfelijke gerede-neer, dat in de aardrijkskunde reeds zooveel arbeid tot onvruchtbaarheid doemde, te onderdrukken. Tevens komt nu de sterke praktische kant, dien de geografie heeft, meer tot zijn recht. En omdat de overige taak, zooals Hettner die aangaf, eigenlijk geheel in den geest was van Ratzel en Ritter, moesten Hettner's opvattingen wel groote aantrekkelijkheid hebben voor hen, die het falen der anthropogeografie begrepen, maar dit vooral toeschreven aan gebrekkige kennis van het milieu²⁾).

Hettner staat, voor wat betreft de geografie van den mensch, geheel op het standpunt der anthropogeografen. We wezen daar reeds op. In de keuze tusschen mensch en natuur heeft hij ten gunste der laatste beslist, want het landschap is uitgangspunt. Hettner is zich zeer wel bewust, aldus vele belangrijke sociale verschijnselen buiten de beschrijving te moeten houden, wijl ze niet „geografisch” zijn. Zoo is dus wederom die eenheid verkregen door uitsluiting.

Het moge verwondering wekken, maar uit den eigenlijken arbeid der landbeschrijvers blijkt die beperking geenszins. De landbeschrijvingen, voor het onderwijs bestemd, zijn opgebouwd volgens een vast schema, waardoor deze min of meer den indruk geven van een inventarisatie. Maar de wetenschappelijk bedoelde beschrijvingen vermelden vaak willekeurige bijzonderheden, die even zoovele grillige afwijkingen zijn van den rechten geografischen weg. De beschrijvers bepalen zich niet tot hun eigenlijke taak, maar vertellen, wat zij op-

¹⁾ Das Wesen und die Methoden der Geographie, blz. 554.

²⁾ Kan: Nieuwere opvattingen van Aardrijkskunde, blz. 1142.

merkelijk vinden; het door hen zelf gestelde wetenschappelijke doel gaat hier volkomen verloren in een onevenwichtige beschrijving. Geen is er, die zich bij de keuze van zijn stof, voor zooverre deze den mensch betreft, wezenlijk leiden laat door de vraag of het beschrevene wel van het physisch milieu afhankelijk is.

Het logische gebouw der landbeschrijving vertoont dus bedenkelijke scheuren. Op het eerste gezicht lijkt dat anders, omdat men bij de beschrijving een vaste volgorde inachtneemt, die den indruk wekt den oorzakelijken samenhang aan te geven. Doch wij weten wel beter. Eigenlijk erkent Hettner de gespletenheid van zijn wetenschappelijke opvatting door een onderscheid te maken tusschen „beschreibende und erklärende Darstellung” ¹⁾. Voor de beschrijvende kan hij den te betreden weg nauwkeurig aangeven, wijl het hier een inventarisatie betreft en „in der beschreibenden Darstellung kommt es auf den ursächlichen Zusammenhang der Faktoren nicht an” ²⁾, maar voor de verklarende beschrijving erkent Hettner nadrukkelijk de moeilijkheid, omdat de causaliteit ingewikkeld en vaak wederkeerig is. En wij voegen daaraan toe: wijl een beperkte geografische verklaring een onvolledig of scheef beeld van het beschrevene geven zou en omgekeerd een onjuiste of onvolledige voorstelling weer een goede verklaring onmogelijk maakt.

Na het voorgaande moge het duidelijk zijn, waarom de school van Hettner zich steeds vol ijver kwijt van haar beschrijvende taak; doch men mist hierbij de erkenning, dat de wetenschappelijke arbeid dan nog niet volledig is verricht. De beschrijving komt tegemoet aan de wenschen van de practijk en vooral van de school, waar een overzichtelijke behandeling van land en volk gewenscht is, meer overzicht dan inzicht. Daar ook kan de landkaart die groote rol vervullen, welke de landbeschrijvers daaraan wenschen te zien toegekend ³⁾; daar kan de atlas wezenlijk als een ideaal geografisch leermiddel worden beschouwd, omdat deze eigenlijk een verkorte overzichtelijke beschrijving is. Maar school en wetenschap hebben ieder hun eigen eischen en die der school hebben wel heel weinig met wetenschappelijken arbeid te maken. Zoo ergens, dan dient hier het waarschuwend woord van Geistbeck herhaald te worden „dass Wissenschaft und Schule mitunter zwei verschiedene Wege zu gehen haben und dass, was der einen gemäss sein mag, nicht auch für die andere sich eignet” ³⁾.

Maar al deze moeilijkheden zijn gering in vergelijking met het principieele bezwaar, dat de wetenschap der landbeschrijving reeds aan het begin van haar weg ontmoet en dat een bevredigende toepassing van Hettner's voornaamste denkbeeld niet mogelijk maakt. Im-

¹⁾ Das Wesen und die Methoden der Geographie, blz. 675.

²⁾ Hettner: Das Wesen und die Methoden der G., blz. 623.

³⁾ Geistbeck: Grundlagen der geographischen Kritik, blz. 32.

mers, het landschap zou de grondslag van den geografischen arbeid moeten zijn; dit beginsel toch stempelt, aldus velen der tegenwoordige aardrijkskundigen, dien arbeid tot een geografischen. Maar het blijkt onmogelijk aan te geven, wat men onder zulk een landschap verstaat. Kan, die een uitvoerige critische studie schreef over Hettner's inzichten, moest bekennen, dat het hem niet gelukt was „noch „uit die wenken, noch uit de gegeven voorbeelden goed in te zien, „op welke basis de verdeeling in natuurlijke eenheden bij de „individuele „dualiserende Darstellung” moet berusten...”¹⁾. Ook de physisch-geograaf Penck erkent, dat Hettner volkomen te kort geschoten is in het aangeven van wat toch wel de landschappen zijn, waarin men de aarde kan indeelen²⁾.

Philippon weet dat wel: de geomorphologie zal de gebieden aanwijzen. „Denn das Relief ist ja die wichtigste Bedingung für alle „Unterschiede der Erdräume; auf ihm beruht letzten Endes die Mannigfaltigkeit aller irdischen Erscheinungen”³⁾. Maar Supan, wederom een physisch-geograaf, waarschuwt en zijn woord stemt hier tot voorzichtigheid, want de eenzijdige morphologische behandeling had ten gevolge, dat „die Geographie ihrem innersten Wesen immer mehr „entfremde”⁴⁾. En Gradmann acht de mode om alle vestigings- en verkeersgeografische verschijnselen geomorphologisch te willen verklaren oppervlakkig en uit den boeze, omdat in werkelijkheid vaak heel andere, dieper liggende oorzaken daarvoor zijn aan te wijzen⁵⁾.

Zal het klimaat dan den grondslag vormen voor de landschapsbepaling? In markante gebieden, zooals woestijnen, moge het een overheerschende rol spelen, als grondslag voor indeeling is het onbruikbaar. Daarvoor zijn de klimatologische verschillen over uitgestrekte gebieden vaak te gering en loopen de klimatologische, hydrografische en geomorphologische gebieden te zeer uiteen.

Zoo is het ons dan niet mogen gelukken, een bruikbaren maatstaf te ontdekken voor de verdeeling van de oppervlakte der aarde in natuurlijke landschappen. Trouwens, Hettner zelf moet toestemmen, dat „eine allseitig befriedigende Einteilung überhaupt unmöglich ist” — ja zelfs, dat het verkrijgen „eines richtigen Prinzips” voor een geografische indeeling van de aardoppervlakte behoort tot de moeilijkste geografische problemen⁶⁾.

Hiermede valt de basis weg, die aan de wetenschap der landbeschrijving de aantrekkelijke rust gaf, welke een stevige grondslag biedt: zelfs als beschrijvende wetenschap plaatst zij den beoefenaar

¹⁾ Nieuwere opvattingen van Aardrijkskunde, blz. 1135.

²⁾ Deutschland als geographische Gestalt, blz. 74.

³⁾ Die Lehre vom Formenschatz der Erdoberfläche, blz. 74.

⁴⁾ Leitlinien der allg. pol. Geographie, blz. 5.

⁵⁾ Pflanzen und Tiere im Lehrgebäude der Geographie, blz. 20.

⁶⁾ Das Wesen und die Methoden der Geographie, blz. 673 v.v.

voor zóóvele moeilijkheden, dat Hettner's denkbeelden, streng doorgevoerd, practisch niet uitvoerbaar blijken.

Toch kan de landbeschrijving in het systeem der geografische wetenschappen niet gemist worden, omdat zij daarin een belangrijke taak heeft te vervullen, terwijl de eigenlijke beschrijving voor onderwijs en practijk onmisbaar is. Juist bij de toenemende differentieering, welke in de ontwikkeling der aardrijkskunde valt waar te nemen, wordt de behoefte steeds grooter aan een wetenschap, die de kennis, door de verschillende geografische deelwetenschappen verkregen, verzamelt in een harmonische beschrijving van bepaalde gebieden. Behalve aan haar groote praktische waarde, ontleent zij haar betekenis aan den dienst, dien zij physiografen en sociografen bewijst, door dezen in kennis te brengen met de uitkomsten van hun wederzijdschen arbeid. Bij die beschrijving zij evenwel niet het landschap, doch de staat grondslag der indeeling; daarmede aanvaardt men dan als beginsel, wat de practijk der landbeschrijving reeds lang als de meest rationeele oplossing heeft geleerd. De landbeschrijver zal vervolgens, in zijn verklarenden arbeid, het „Zusammenspiel" der beschreven „landschaps"-momenten moeten onderzoeken; daarbij zullen dan de physische factoren volledig tot hun recht kunnen komen, maar de sociale slechts ten deele kunnen worden behandeld.

Wil men daarentegen de volkeren volledig leeren kennen, dan moet men zich in de verklaring niet beperken tot één groep verschijnsel, i.c. de anthropogeografische, maar dient men het oog te richten op heel het volksleven. Dan vervalt evenwel de noodzakelijkheid, uit te gaan van het physisch-geografisch milieu en klinkt het als een logische eisch, niet de physische kenmerken van het woongebied doch de groepskenmerken zelf als uitgangspunt van beschrijving en beschouwing te aanvaarden.

Dit nu wil de sociografie. Deze nieuwe loot van den geografischen stam, door haar geestelijken vader, Steinmetz, voor het eerst in 1913 aldus genoemd¹⁾, schildert de cultuurvolkeren, zooals de ethnografie de natuurvolkeren beschrijft. Zij richt het oog op de volkeren als geheel, zoowel als op de groepen, waaruit zij zijn opgebouwd, omdat deze groepen even zoovele factoren zijn, die een volk in zijn samenstelling karakteriseeren en zijn dynamische kracht bepalen. Voor die groepsindeeling zijn natuurlijk sociale momenten beslissend. Soms zullen ze overeenkomen met geografische indeelingen, b.v. wanneer men het oog richt op agrarische toestanden. Doch naast geografische (die ik als exogene krachten beschouwd zou willen zien), spelen endogene krachten als traditie en volksaard, religie en beschaving, economische verhoudingen en sociale opbouw, zulk een belangrijke rol, dat ook

¹⁾ Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Geisteswissenschaften; zie ook: „Wat is Sociographie?" en „Verhandlungen des Fünften Deutschen Soziologentages", blz. 217 v.v.

deze zullen moeten dienen als maatstaf bij de bepaling en beschrijving der groepen.

In deze opvatting is de logische plaats der economische geografie volkomen aan te geven: zij omvat het deel der sociografie, dat zich in het bijzonder bezighoudt met het economische leven der cultuurvolkeren. Juist op dit terrein is van den sociografisch geschoolden onderzoeker veel vruchtbare arbeid te verwachten, omdat hij doordrongen is van deze principieele waarheid: elke sociale verschijnselfgroep, dus ook het economische leven, is weer resultante van vele krachten, waarvan de physisch-geografische er slechts enkele en dikwijls niet de voornaamste zijn. Eerst door het oog te slaan op alle krachten, die de maatschappij beïnvloeden, zal men het doel kunnen bereiken, dat de geografen zelf zich eenmaal stelden: het leeren kennen der volkeren.

Het is duidelijk, dat die volledigheid en onbevangenheid eerst verkregen wordt, als de beschrijver zich thuis voelt in de algemeene geografische zoowel als in de sociale wetenschappen, haar problemen heeft leeren kennen en haar methoden weet te hanteeren. Deze wetenschappen geven hem algemeene gezichtspunten en leiden zijn gedachten bij de beschrijving. Zoo blijft de beschrijving gericht op het doel van elke wetenschap: het opsporen van regelmatigheden en levert het sociogram weer waardevol materiaal voor de „hulp”wetenschappen, waaraan het aldus nieuwe problemen stelt.

Het in 't oog houden van die algemeene gezichtspunten behoedt den sociograaf tevens voor encyclopaedistischen arbeid, want het zoeken naar den samenhang tusschen de velerlei verschijnselen van het maatschappelijk leven houdt de beperking in, uit die veelheid het essentieele op te sporen. Zoo zal het hem gelukken, de volkeren als eenheid te beschrijven en te verklaren.

Voorts ontstaat tusschen de beschrijving en de verklaring een organische samenhang, dien we bij de hiervoor besproken geografische opvattingen niet vonden.

Deze denkbeelden worden in het kamp der aardrijkskundigen, die staan op het standpunt van Hettner, als niet-geografisch veroordeeld. Mijns inziens ten onrechte. Van den aanvang der geografie af heeft de studie der volken deel uitgemaakt van het geografisch onderzoek. Wel heeft Gerland voorgesteld den mensch uit het studieveld der geografie te bannen, maar daaraan hebben zijn vakgenooten geen gehoor gegeven. De beschrijving der volken is tot op den huidigen dag stellig een geografische taak. Alleen, die arbeid bleek moeilijker en gecompliceerder dan de geografen zich aanvankelijk hadden gedacht. Meenden dezen voor de verklaring der sociale verschijnselen zich te kunnen beperken tot het physisch milieu, de sociografie aanvaardt de consequentie van de teleurstelling, die de anthropogeografie ons bracht: ze slaat den blik op heel het volksleven.

Daardoor heeft de sociografie ook een groote practische beteekenis. Het is binnen de gewijde muren der Universiteit nauwelijks geoorloofd, daarover te spreken. Hierdoor zou de indruk gewekt kunnen worden, alsof het leven der maatschappij aan de wetenschappelijke werkers ongemerkt voorbijgaat. Niets is minder waar. Al wordt de wetenschap in haar doeleinden niet gericht door practische overwegingen, niettemin verheugt zij zich, wanneer haar uitkomsten ten nutte der samenleving kunnen worden aangewend. Zoo beantwoordt zij de daad van onbaatzuchtigheid, die de maatschappij verricht, door het enkelen harer bevoorrechten mogelijk te maken, zich toe te leggen op wetenschappelijken arbeid.

LITERATUUR.

- Dr. Hugo Berger: Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen. Veit & Comp., Leipzig, 1903.
- Dr. U. Berner: De invloed van de natuur op den mensch. (Mensch en Maatschappij, 1925).
- W. E. Boerman: Economische Aardrijkskunde. Openbare les. (Tijdschrift voor Economische Geographie, 1920).
- Dr. Jean Brunhes: La Géographie humaine. Félix Alcan, Paris, 1925.
- Dr. J. Brunhes et Dr. C. Vallaux: La Géographie de l'Histoire. Félix Alcan, Paris, 1921.
- Dr. K. Dove: Methodische Einführung in die allgemeine Wirtschaftsgeographie. Gustav Fischer, Jena, 1914.
- Erick von Drygalski: Der Einfluss der Landesnatur auf die Entwicklung der Völker. Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1922.
- Dr. A. Geistbeck: Grundlagen der geographischen Kritik. R. Oldenbourg, München und Berlin, 1918.
- Dr. Gradmann: Pflanzen und Tiere im Lehrgebäude der Geographie. (In: Die Geographie als Wissenschaft und Lehrfach. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1919).
- Dr. Willy Hellpach: Die geopsychischen Erscheinungen. W. Engelmann, Leipzig, 1923.
- Dr. A. Hettner: Das Wesen und die Methoden der Geographie. (Geographische Zeitschrift, 1905).
- Dr. A. Hettner: Die geographische Einteilung der Erdoberfläche. (Geographische Zeitschrift, 1908).
- Dr. A. Hettner: Die Einheit der Geographie in Wissenschaft und Unterricht. (In: Die Geographie als Wissenschaft und Lehrfach. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1919).
- Dr. E. Hurwicz: Die Seelen der Völker. Perthes A.-G., Gotha, 1920.
- Dr. C. M. Kan: Nieuwere opvattingen van Aardrijkskunde. (Tijdschr. v. h. Kon. Ned. Aandr. Gen., 1906).
- Emm. De Martonne: Traité de Géographie physique. I. A. Colin, Paris, 1925.
- Dr. C. Peschel: Geschichte der Erdkunde. R. Oldenbourg, München, 1877.
- Dr. A. Penck: Deutschland als geographische Gestalt. (Leopoldina I, 1926).
- Dr. A. Philippson: Die Lehre vom Formenschatz der Erdoberfläche. (In: Die Geographie als Wissenschaft und Lehrfach. E. S. Mittler und Sohn, Berlin, 1919).
- Dr. F. Ratzel: Die Erde und das Leben. Eine vergleichende Erdkunde. II. Bibl. Institut, Leipzig, 1902.

- Dr. F. Ratzel: Anthropogeographie. Erster Teil. J. Engelhorn, Stuttgart, 1909.
- Dr. Frh. von Richthofen: Aufgaben und Methoden der heutigen Geographie. Veit und Comp., Leipzig, 1883.
- Dr. A. Rühl: Aufgaben und Stellung der Wirtschaftsgeographie. (Zeitschr. d. Gesellschaft f. Erdkunde, 1918).
- Dr. O. Schlüter: Die Stellung der Geographie des Menschen in der erdkundlichen Wissenschaft. (In: Die Geographie als Wissenschaft und Lehrfach).
- Dr. Peter H. Schmidt: Wirtschaftsforschung und Geographie. Gustav Fischer, Jena, 1925.
- Dr. S. R. Steinmetz: Die Stellung der Soziographie in der Reihe der Geisteswissenschaften (Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 1913).
- Dr. S. R. Steinmetz: Wat is Sociographie? (Mensch en Maatschappij, 1925).
- Dr. A. Supan: Leitlinien der allgemeinen politischen Geographie. Veit & Comp., Leipzig, 1918.
- Dr. C. Vallaux: Les sciences géographiques. Félix Alcan, Paris, 1925.
- Dr. A. Vierkandt: Die Ueberwindung des Positivismus in der deutschen Soziologie der Gegenwart. (Jahrbuch f. Soziologie, 1926). G. Braun, Karlsruhe i. B., 1926.
- Dr. Paul Wagner: Methodik des erdkundlichen Unterrichts. Quelle und Meyer, Leipzig, 1925.
- W. D. Wallis: Geographical environment and culture. (Social Forces, 1926).